

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա. Ի. Ե. Տ. Ա. Բ. Ե. Բ.

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն. Բ. Բ. Ա. Ռ. Յ. Ա. Կ. Ա. Ն. Բ. Ե. Ի. Բ. Ա. Ն. Ա. Ս. Ի. Բ. Ա. Կ. Ա. Ն. Բ.

Փ Ո Տ Ո Ւ Ի Ո Յ Հ Ա Յ Ե Բ Ը

Խախտային Սուրհանդակ ըստած
 ռուս պաշտօնական լրագիրը փո-
 տոլիոյ կուսակալութեան լրա-
 գրէն առնելով տեղեկութիւն մը
 կհրատարակէ իւր 261 թուոյն
 մէջ փոտոլիոյ Հայոց վրայ։ Այս տե-
 ղեկութեան թէպէտ ստոյգ կտորնե-
 րը շատ են, բայց եւ շատ պարագա-
 ներ կան՝ զորս հարկ կհամարիմք ուղ-
 ղել՝ ազգային յիշատակարաններէ առ-
 նելով։ Վասն զի ցաւալի բան է մեզի համար
 տեսնելը, որ այժմու ժամանակս մեր Հայե-
 րէն, եւս եւ բանագէտ համարեալ ուսում.

նականներէն ոմանք, աւելի ակտորժանօք կըն-
 դունին եւ կյարգեն առանց ընտրութեան
 եւրոպացւոց մեր ազգին վրայ տուած կտոր-
 բըրդուճ տեղեկութիւնները, քան թէ ազ-
 գային հին եւ նոր հեղինակաց գրուածքները։
 Ասոր ապացոյցը կընայ ամէն մարդ տեսնել
 նաեւ այժմու լրագրաց եւ օրագրաց մէջ,
 որ ազգային անունով կպարծենան։ Սկսիմք ու-
 րեմն մեք այն հատուածը մէջ բերել կտոր
 կտոր թարգմանութեամբ, եւ պէտք եղած
 տեղերը ուղղել կամ պարզաբանել։

«Հայերը փոտոլիոյ եւ կամենից քաղաքին
 «հին բնակիչներէն են. բայց նոցա պատ-»

«մուծիւնը եւս նոյնպէս անյայտութեամբ
«ծածկուած է՝ ինչպէս այն քաղաքին բուն
«պատմութիւնը: Կամենիցին վրայ տարե-
«գրութեանց մէջ ժ. դարուն վերջերէն ա-
«ռաջ յիշատակութիւն չկայ. իսկ այն ատե-
«նը այս քաղաքը Կալիցիոյ դուքսերուն իշ-
«խանութեանը տակն էր. Հայերուն փոտոլիա
«գալ բնակիւն ալ պէտք է որ այն ժամա-
«նակները եղած լինի: Կալիցիոյ դուքսերը,
«եւ յանուանէ Լեվ (Լեւոն) Տանիլովիչ Կալից-
«քի, փափաքելով վաճառականութիւնն ու
«արուեստները ծաղկեցընել, հրաման տուին
«խաղաղասէր եւ աշխատասէր Հայոց — որ
«Յունաց արեւելեան կայսերութիւնը հեղե-
«ղի պէս կոխող զանազան ազգաց հալածանք-
«ներէն փախած էին — գալու եւ իրենց եր-
«կիրներուն մէջ բնակելու»: — Մեր պատ-
մութեանց եւ հին յիշատակարանաց խօսքե-
րուն նայելով, ոչ թէ ժ. այլ ժ. դարուն
վերջերն եկան Հայերը Անիէն ու Փոտոլիոյ
Կամենից քաղաքին քովերը բնակեցան՝ Կա-
լիցիոյ Թէոֆոր դքսին հրաւիրանքը, 1062-ին
ատենները, երբ անգութն Ալիասլան տիրեց
Անույ, եւ Հայք սկսան խումբ խումբ ցրուիլ
գէպի Արեւելք ու Արեւմուտք: Իսկ Լեվ դուք-
սը, որոյ հրամանովը եւ անունովը շինուած
է Լիով կամ Իլիով քաղաքը (լատիներէն Լեո-
փոլիս եւ գերմաներէն Լեւպոլի), կերելի որ
Փոտոլիայէն հրաւիրեք է զՀայերը իւր կանգ-
նած քաղաքը ծաղկեցընելու:

«Ժամանակ անցներէն յետոյ Հայերը հեռ
«զհետէ շատնալով, սկսան Կալիցիայէն փո-
«տոլիա անցնիլ, կամ թէ Փոտոլիայէն Կա-
«լիցիա, ինչպէս որ ըսինք: Փոտոլիոյ մէջ
«առաջ այն տեղը բնակեցան՝ ուր է այժմու
«Ժուանեց քաղաքագիւղը. ուր եւ շինուեցաւ
«իրենց առաջին եկեղեցին (այժմ՝ նոյն տե-
«ղը հռոմէական կաթոլիկաց եկեղեցին կայ՝
«յանուն սրբոյն Կայետանոսի), բայց այս ե-
«կեղեցւոյն վրայ ամենեւին տեղեկութիւն
«չկայ»: Ժուանեցը մեր յիշատակարաննե-
րուն մէջ Զուանչու ըսուածն է, ուր այժմ
մեր հին Հայոց տեղը բռնած են ըստ վաճա-
ռաշահութեան Հրեայք, եւ ըստ գաւառու-
թեան Լեհացիք, որոց ժողովրդապետը Հայ-
ոց եկեղեցւոյն ու վանատանը մէջ նստած
կհովուէ իւր ժողովուրդը: Այն եկեղեցւոյն
վրայ մեր ունեցած տեղեկութիւնն այս է որ

առաջ փայտաշէն է եղեր, յետոյ քարաշէն
կանգներ են մեր Հայերը՝ Տեո Գրիգոր Հանգե-
վիչ քահանային առաջնորդութեամբը, ո-
րոյ մարմինը եկեղեցւոյն մէջ թաղուած է:
Վեց խորան ունի եկեղեցին, եւ անոնց մէկն
է յանուն սրբոյ Լուսաւորչին. նոյնպէս եւ
պատկերներուն ու տապանագիրներուն գը-
րերը բոլոր Հայերէն են: Դրանք վրայ Գառն
Աստուծոյ փորագրուած է՝ իբրեւ հայկական
նշան. որ այժմ՝ վրան նայող ազգասիրին միտ-
քը ուրիշ շատ խորհրդածութիւններէ զատ՝
նաեւ այս առակը կձգէ անշուշտ թէ

«Գառնուկ Էր եղար,

Գայլուն կեր եղար» . . .

Տաճկաց պատերազմէն վերջը, որ եղաւ 1768
թուականին, Զուանչայի Հայոց մեծ մասը
Կամենից փոխադրուեցաւ, հետերնին տանե-
լով նաեւ այն փառաւոր պղնձաձոյլ ոսկեղօծ
արձանը, զոր թափել տուեր էին Հայք իՏան-
ցիկ՝ իսպառիւ Յղութեան անարատ Կուսին, եւ
իրենց եկեղեցւոյն ճակատը դրուած է եղեր:

«Յետոյ Հայերը սկսան Կամենիցու քովերը
«բնակիլ այն տեղերը՝ ուր են այժմ՝ մեծ եւ
«փոքր Հայք ըսուած գեղերը (Большія и малыя
«Армяны): Իսկ թէ բուն Կամենիցին մէջ երբ
«սկսեք են Հայերը բնակիլ՝ յայտնի չէ: Մի-
«այն հաւանականը այս է որ Կամենիցը նոցա
«գալէն առաջ փոքրիկ եւ աննշան քաղաք մի
«էր՝ ամէն կողմէն անտառներով պատած. այլ
«եւ նոյն իսկ Կամենիցու պատմութիւնը,
«որ Պաթուխանին յարձակման ժամանակը
«Թաթարները քանդեցին, մուծ է մեղի,
«մինչեւ ժ. դարը, այսինքն մինչեւ Կեսիմի-
«նի օրերը, երբոր Փոտոլիոյ մէկ մասը՝
«Կամենիցով մէկտեղ՝ Լիթուանիոյ դուքսե-
«րուն ձեռքը անցաւ: Կեսիմին հրաման տը-
«ւաւ իւր եղբորորդւոցը, որ էին Ենւրիյ,
«Աղեքսանդր, Կոստանդին եւ Յէնոտոր Գո-
«րիսկովիչ, որ երթան Փոտոլիոյ երկիրը ի-
«րենց բնակելու տեղ գտնեն: Այն իշխան-
«ները նորոգեցին քանդուած Կամենիցը եւ
«զարգարեցին, եւ այն ատենէն, այսինքն
«1547 թուականէն, յայտնի է մեղի որ Կա-
«մենիցու բնակիչներն էին Ռուսք, Հայք եւ
«Լեհացիք: Ռուսերն ու Հայերը քաղաքին
«այն կողմը կբնակէին՝ ուր է այժմ՝ քաղա-
«քապետին հրապարակը, եւ բոլոր այն մի-

« Զոյքը որ մինչեւ Ռուսաց դուռն ըստւած տե-
 « զը կերթայ: Թէ Ռուսերը եւ թէ Հայերն
 « ու ինչեքը իրենց համար մէկ մէկ վոյթ ու-
 « նէին, եւ զատ զատ կնքանշան կամ գրո-
 « շակ. Հայոց նշանն էր Գառն Աստուծոյ, այս-
 « ինքն գառ մը՝ ձեռքը խաչագլուխ գաւա-
 « զան բռնած »:

Կամենիցու Հայոց ծաղկած ժամանակը կե-
 բեւի թէ սկսած է յիրաւի ժի գարէն եւ
 գիւմացեր է մինչեւ ժե գարը, այսինքն բու-
 լոր այն միջոցը՝ յորում 900 տունի չափ հայ
 բնակիչները իրենց ազգային բարեպաշտու-
 տութիւնն ու դաւանանքը ամուր բռնելով
 եւ իրարու հետ սիրով եւ միաբանութեամբ
 վարուելով, օր ըստ օրէ հարստացեր են ու
 անուանի եղեր են, ինչպէս նաեւ ուրիշ ա-
 մէն տեղեր: Իսկ երբոր 1666-ին Նիկիոյի բըռ-
 նութեամբն ու հարստահարութեամբը հռով-
 մէական կաթողիկ գարձան, շուտ շուտ կո-
 բուսին իրենց ազգութիւնը եւ ազգային հո-
 գին, եւ տեղւոյն ինչացի բնակչացը հետ
 խառնուեցան, անոնց մէջ ընկղմեցան, այն-
 պէս որ այժմ հազիւ թէ քանի մը տուն կա-
 թողիկ հայեր մնացած են Կամենիցու մէջ ու
 քովի գեղերը, որոց Հայ անունը տալը՝ կամ
 իրենց այս անունն ընդունելը անգամ երկ-
 բայելի է:

« Աւանդութիւն մը կայ թէ Կամենիցու
 « մէջ Հայերը հին ատենը փայտաշէն եկեղե-
 « ցի մը ունէին՝ յանուն Աւետման սուրբ Աս-
 « տուածածնին (որ յետոյ մատուռ գարձաւ)
 « այն տեղը ուր որ այժմ Ռուսաց սուրբ Նի-
 « կողայոս եկեղեցին շինուած է: Կըսեն թէ
 « այն եկեղեցւոյն տակը թաղուած են Կամե-
 « նիցու հին Հայոց եպիսկոպոսները. բայց այն
 « եպիսկոպոսաց վրայ գլխաւոր տեղեկութիւն
 « մը չկայ »: — Մեք գտնէ այս գիտեմք յիշա-
 տակարաններէն, որ եկեղեցւոյն շինութեանը
 ժամանակ Կամենիցու Հայոց եպիսկոպոսն է
 եղեր Տէր Խաչատուր, եւ 1566-ին ատենները
 Տէր Գրիգոր վարագեցի, որ եկեղեցւոյն նո-
 րոգութեանը համար 400 թալէս նուիրեր է...

« Սինան անունով մէկը (որ Պօլսեցի վա-
 « ճառական էր կըսեն) 1598-ին Կամենիցու
 « մէջ փայտաշէն եկեղեցի մը կանգնեց՝ սուրբ
 « Նիկողայոս անունով »: — Այս Սինանին վրայ
 այս կերպով կիսօսի Կամենիցու սուրբ Նիկո-
 ղայոս եկեղեցւոյն յիշատակարանը. « Յանկա-

« ցողք եղեալ աստուածային յիշատակիս, այր
 « աստուածասէր եւ բարեպաշտ որ կոչի պա-
 « րոն Սինան... սկսաւ շինել այս սուրբ տա-
 « ճարս ի յանուն սրբոյն Նիկողայոսի սքանչե-
 « լագործ հայրապետին »:

« Յետոյ այս եկեղեցին Ունիաթներուն տը-
 « բուեցաւ, եւ անոր մօտ շինուեցաւ այժմու
 « Աստուածածնայ եկեղեցին, որ կաթողիկ Հայ-
 « ոց ձեռքն է: Այս եկեղեցւոյն նշանաւոր
 « բաներէն մէկն է հին յիշատակարան մը, յո-
 « բում կալամուռի Կամենիցու Հայոց եկեղե-
 « ցւոյն վերոյիշեալ Սինանին ձեռքովը շի-
 « նուելը, եւ միւսը՝ Աստուածածնայ հրաշա-
 « գործ պատկերը, որոյ վրայ հին գրուածք
 « ալ կայ »:

Սուրբ Նիկողայոս եկեղեցւոյ յիշատակա-
 րանին քաղուածը կարելի է տեսնել Բժըշ-
 կեան Հ. Մինաս վարդապետին « Ճանապար-
 հորդութիւն ի Լեհաստան » ըստւած գրքին
 մէջ. նմանապէս այն հրաշագործ պատկերին
 վրայ եղած գրուածքին մէկ կտորը՝ թէպէտ
 եւ թերակատար կերպով օրինակուած ու
 գրքին տպագրութեանն ատեն ծուռ փորա-
 գրուած:

« Այս պատկերին վրայ այսպիսի աւան-
 « դութիւն մը մնացած է. 1480-ին ատեններ-
 « րը, Հայերը այս պատկերը բերել են Սե-
 « լասթովոյի քաղաքէն Կամենից, ու իրենց
 « սուրբ Նիկողայոս եկեղեցւոյն մէջ դրել են:
 « Երբոր 1672-ին Տաճիկները տիրեցին Կամե-
 « նիցու, Հայերը Տաճիկներէն քշուելով բազ-
 « մութեամբ գնացին Մակեդոնիա, եւ իրենց
 « հետ տարին գաղտուկ սրբոյ Կուսին պատ-
 « կերը, որ պաշտպան եւ բարեխօս է ամենայն
 « վշտացելոց: Ժամանակէ մը վերջը Կամե-
 « նիցու Հայերը Մակեդոնիայէն անցան Կա-
 « լիցիա, եւ այն հրաշագործ պատկերը ի-
 « րենց հետ տարին Լէմպէրկ (որ է Իլլով)
 « քաղաքը »: — Կերելի թէ այս աւանդու-
 թիւնը պատմողները շփոթած են Սեւասթո-
 վոյ եւ Օվիսիոսիոյ անունները. վասն զի Սե-
 լասթովոյի մէջ հին ատեն Հայ բնակիչներ
 գտնուին ու եկեղեցի ունենալը, եւ անկից
 փոտովի անցնելը ամենեւին յայտնի չէ մե-
 զի. բայց գիտեմք որ Տաճիկները Կամենիցն
 որ առին 1672-ին, մէջի Հայերը քշեցին տա-
 րին Ագքիւրմանի կողմերը, ուր էր ըստ ոմանց

նաեւ Հին Օվիտիոսի քաղաքը. եւ այն գաւառը կերեւի այս տեղ Մակեդոնիա ըստւածը :

« Երբոր Տաճիկները Կամենիցէն Հեռացան, « այն պատկերը մեծ Հանդիսով փոխադրուեցաւ նորէն Կամենից, եւ առ ժամն դրուեցաւ Աւետման մատուռը (որ այժմ՝ Ռուսաց եկեղեցին է՝ սուրբ Նիկողայոս անունով) : « Իսկ երբոր կաթողիկ Հայոց եկեղեցին որ « Տաճկաց ձեռքովը քանդուած էր՝ նորոգեցաւ 1767-ին, պատկերը բերուեցաւ այն մատուռէն յեկեղեցին, ուր որ կայ մինչեւ « այժմ : Այս աւանդութիւնը եւս կայ թէ « Կամենիցու Հայոց եկեղեցւոյն քովը Հայ մարապեաներու վանք մըն ալ կար՝ եկեղեցւոյն « արեւելեան կողմը, ուր որ այժմ մասնաւոր « րաց տուներ են. բայց այն կուսաստանին « վրայ տեղեկութիւն չկայ :

« Փոտոլիոյ Հայերը մինչեւ 1666 թուակա- « նը իրենց նախնեաց դաւանանքին վրայ « Հաստատ կեցած էին. բայց այն տարին « Հռովմէական կաթողիկ եկեղեցւոյ Հետ միա- « ցան » : Այս միաբանութեան քստմենի պատմութիւնը՝ Հանդերձ Նիկոլին ազգադաւ չարութեանցը պատմութեամբը՝ կամեցողք կըրնան կարգաւ Մասեաց Աղաւնոյս 1858 թուականին մէջ :

« Փոտոլիոյ կուսակալութեանը մէջ կա- « թողիկ Հայոց եկեղեցիներ կան այժմ՝ Կամենից, Մոհիլեվ ու Պալթա քաղաքները, եւ « Ռաշքով գիւղաքաղաքը : Բայց միայն Կամենիցու Հայոց եկեղեցւոյն մէջ այժմ՝ Հայերէն լեզուով կկատարուի եկեղեցական պաշտօնը, միւսերուն մէջ լատիներէն » : Կամենիցու՝ ինչպէս նաեւ Իլլովի կաթողիկ Հայոց ժամասացութիւնը՝ լեզուով միայն Հայերէն է. ոչ Հայկական եղանակ կայ երգերուն մէջ, եւ ոչ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ արարողութիւններ. այլ ամէնն ալ խառնուած, անշքացած ու անճանաչելի բան մը դարձած :

« Փոտոլիոյ կաթողիկ Հայոց եկեղեցիները

« իրենց ժողովուրդներովը առանձին վիճակ « մը կձեւացընէին, եւ իրենց եպիսկոպոսներ « ըսն ձեռքովը կկառավարուէին՝ որ Մոհի- « լեվ քաղաքը կնստէին՝ մինչեւ 1816 տարին. « Իսկ երբ իրենց վերջին եպիսկոպոս Քրիստոփովիչը վախճանեցաւ, կառավարութիւնը մնաց նոցա փոխանորդներուն ձեռքը, « մինչեւ անոնց վերջնոյն մահը, որ էր Մո- « շորոյ անունով կանոնիկոսը, որ եւ մեռաւ « Մոհիլեվ քաղաքը 1854-ին : Այն ժամանակէն, զօրութեամբ Ռուսաց Տէրութեան եւ « Հռովմայ պապին մէջ եղած դաշնադրու- « թեանը, Փոտոլիոյ կաթողիկ Հայոց եկեղեցիները Կամենիցու Լեհաց եպիսկոպոսին ան- « միջական իշխանութեան տակն ընկան :

« Հայոց վրայ տուած այս Համառօտ տե- « ղեկութիւնս վերջացընեմ՝ ըսելով թէ Հին « ատենէն իվեր գլխաւորապէս Հայերն էին « Կամենիցը իրենց դործունեայ ճարտարու- « թեամբը եւ վաճառականութեամբը ծաղկեցընողները : Բայց ժԸ դարուն վերջերը « Հրեայք այն տեղը շատնալով՝ ամէն բան « ձեռք առին : Հայերը խառնուեցան Լեհե- « ըսն Հետ, եւ այնպէս ընկան որ այժմ՝ նո- « ցա սերունդը Հազիւ թէ կճանչցուի քաղա- « քին մէջ » :

Եւ երբ եւս այսքանս միայն աւելցընեմք թէ նոյն ողբալի բաղդը պահուած է անտարակոյս նաեւ այն ամենայն Հայ ժողովրդոց, որ խումբ խումբ ցրուած են օտար ազգաց մէջ, երբոր իրենց ազգային բարեպաշտութենէն պաղին, օտարաց լեզուներուն եւ անխտիր ամէն սովորութեանցը յարին, եւ իրենց դաւակները օտարազգի ծժմարներու ձեռք մեծցընեն եւ օտար գալորոցներու մէջ սովորեցընեն. յորոց հարկաւ եւ բնական կերպով պիտի ելնեն ժամանակաւ իրենց բուն ազգութիւնը ճանչնալ չուզող մարդիկ. իսկ նոցա որդիքն ու թոռունքը եւս առաւել կօտարանան ու բոլորովին կընկղմին իրենց շրջակայ ազգերուն մէջ :

